

תורת הדור שאחרי התור

יהדות ספרד ידועה לנו בזכות תור הזהב ובזכות השנים שאחרי הגירוש, אולם מעניין לבחון איך נראה עולם התורה בספרד במאה השנים הקשות שקדמו לגירוש. ספר חדש מאיר את עולמם הרוחני של יהודי ספרד בשנים מאתגרות אלה // **עליזה מורנו-גולדשמידט**

השונים בספרד, ומציגי גישות שונות ואף מנוגדות כלפי הלמדנות היהודית.

פירמידה אינטלקטואלית

הספר מחולק לשישה פרקים המציגים את המעגלים המרכיבים את החינוך, הלמדנות, היצירה וההנהגה התורנית מהבסיס ועד לפסגה. הפרק הראשון פותח בלימוד בגיל הרך, בהכשרה המינימלית שמשפחות וקהילות שאפו להעניק לילדיהן – מה שבמושגים מודרניים נקרא חינוך חובה – ובדמותו של המלמד. התחומים שנלמדו בגיל זה היו מקרא עם פירוש רש"י ומשנה. רוב החוקרים מתמקדים בעיקר בשיא הפירמידה, ביצירות הכולטות ובחינוך הגבוה. ערכו של פרק זה הוא בהרחבת התמונה לבסיסה הרחב של הפירמידה. העיסוק בחינוך הילדים מספק תמונה מקיפה יותר של הלימוד היהודי הנרחב על אדמת ספרד ערב הגירוש.

שני הפרקים הבאים מוקדשים לשלב הלימוד המתקדם – הלימוד בישיבה. לאחר הבהרת המושג ישיבה בתקופה הנדונה מתוארים המאפיינים הבולטים של הישיבות בחצי האי האיברי, ובהם דמותו של ראש הישיבה, אופן הקמתן של הישיבות ותופעות של הגירה לצורך לימוד. בסוף הפרק השני מובאת רשימה מרשימה של ישיבות שפעלו בספרד ערב הגירוש, כולל תיאור של מאפייניהן. הפרק השלישי, שהוא הארוך ביותר בספר,

רקים רבים בתולדות יהודי ספרד טמונים עמוק בתודעה היהודית. מי לא שמע על ימי תור

פ

הזהב, על חכמתו של הרמב"ם, על גירוש ספרד, על האנוסים ועל רדיפות האינקוויזיציה, על המרכז הרוחני בצפת ועל הקהילות המשגשגות בפזורה הספרדית? אולם לא כל ההיסטוריה של יהודי ספרד מוכרת באותה מידה. ספרו של יואל מרציאנו 'חכמי ספרד בעין הסערה' – תורה והנהגה במוצאי ימי הביניים' עוסק בנושא מוכר פחות: עולמם האינטלקטואלי של יהודי ספרד במאה השנים האחרונות שלפני הגירוש.

הספר מתמקד בתקופה המתוחמת בין שני אירועי משבר – בין גזרות קנ"א (1391) שבהן נפגעו רוב הקהילות היהודיות בחצי האי האיברי לבין גירוש ספרד ב-1492. ההתמודדות של הקהילות היהודיות עם הפרעות שהחלו בקנ"א חיזקה אותן ועמדה בבסיס עוצמתן הרוחנית. עוצמה זו הפכה את מגורשי ספרד לאחת הפזורות היהודיות היצירתיות והמבוססות ביותר מבחינה תרבותית וקהילתית.

יצירתם של חכמי ספרד בתקופה זו נדונה במחקרים שונים, אך מרציאנו שואף להציג לראשונה תמונה מקיפה של עולמם התורני לכל גווניו ערב הגירוש. הוא מנסה להקיף את כל שכבות החברה היהודית באזורים

חכמי ספרד בעין הסערה

תורה והנהגה במוצאי ימי הביניים

יואל מרציאנו

מוסד ביאליק, תשע"ט, 356 עמ'

מציג את המבנה התאורטי של שיטת העיון הספרדי שמטרתה הייתה להגיע לידיעה מוחלטת של הסוגיה כיחידה עצמאית, והמחבר אף מציע הסבר היסטורי להתפתחות שיטה זו, המהווה ביטוי לחדירתה של חכמת ההיגיון לזרם התלמודי:

העיון הספרדי, שהשתמש שימוש נרחב בלוגיקה, הוא תוצר של חכמים תלמודיים בעלי אוריינטציה פילוסופית (עמ' 198).

בפרק הרביעי ובפרק החמישי יש ניסיון להציג תיאור שיטתי ככל האפשר של שני תחומי לימוד כמעט ייחודיים לזמנם ולמקומם – פילוסופיה וקבלה – ובעיניי אלה הפרקים המרתקים והמחדשים ביותר בספר. העיסוק בשני תחומים אלה בספר בתקופות מוקדמות יותר בימי הביניים נדון בהרחבה בעבר, אך נוכחותם ערב הגירוש נדונה עד כה במקרים נקודתיים בלבד. בזכות התמונה הרחבה שהוא משרטט מצליח מרציאנו להוכיח כי העיסוק בקבלה ובפילוסופיה לא היה תופעה שולית או נקודתית, וכי הוא התקיים במקביל לזרמים התלמודיים ולעתים אף בתוכם.

הפרק השישי והאחרון עוסק בהנהגת הקהילות ובמוסד הרבנות. נושאים אלה זכו אמנם להתייחסות קודמת במחקר, אך החידוש בספר הוא העיסוק ההשוואתי במנהג לסמוך רבנים שהיה מקובל בקהילות האשכנזיות ואילו הקהילות בספרד נמנעו ממנו.

לדייק

מרציאנו הצליח להתגבר על המחסור היחסי במקורות היסטוריים רלוונטיים באמצעות קריאה יסודית ומעמיקה במקורות הקיימים. הוא מזכיר ואף מצטט קטעים מרתקים ממגוון סוגות ומתקופות שונות.

בתקופה הקשה שאחרי פרעות קנ"א פיעמה במגורשים רוח יהודית חדשה. כתובה ממולינה דה סגורה שבספרד, 1480 מאוספי הספרייה הלאומית

בספר ניכר החיבור בין בקיאות במקורות היהודיים לבין בקיאות במקורות ההיסטוריים ומודעות לחשיבותם. כך למשל הוא מציין את המאפיינים המיוחדים לכל אזור בחצי האי האיברי ונמנע מהטעות הנפוצה להתייחס לכל האזור כאל יחידה אחידה. מרציאנו דן בנפרד בהנהגת הקהילות במלכות קסטיליה ובמלכות ארגון, ובדיון על תכניות לימוד בעלות גישה פילוסופית הוא מדייק ומצביע על האזורים שבהם פרחת גישה זו:

באזור טולדו ובנותיה למשל נודעה השפעה נרחבת של הרא"ש וממשיכי דרכו שהחזיקו בגישה רבנית [תלמודית] מובהקת. עם זאת נראה שבאווירה התרבותית הכללית

העיסוק בקבלה ובפילוסופיה לא היה תופעה שולית או נקודתית, והוא התקיים במקביל לזרמים התלמודיים ולעתים אף בתוכם

התבססות על מקורות החורגים – לעתים חורגים מאוד – ממסגרת הזמן שהגדיר. האם עדותו של רבי משה אבן מכיר – שנולד כנראה בצפת כמאה שנה לאחר הגירוש – יכולה לשקף את המציאות בספרד בתקופה הנדונה? מה ניתן ללמוד על שיטות הלימוד בספרד מתיאורו של רבי משה חאגיז שנכתב במאה ה-18, 300 שנה אחרי התקופה הנחקרת? וכך גם בכיוון ההפוך של ציר הזמן: האם תכנית הלימודים בעלת הגישה הפילוסופית של רבי יהודה בן שמואל אבן עבאס שנולד בפס במאה ה-12, יותר ממאתיים שנה לפני התקופה הנדונה, וכתביו של רבי הלל בן שמואל מוורונה שלמד כנראה בספרד במשך שלוש שנים באמצע המאה ה-13 יכולים לשמש מקור רלוונטי? דוגמאות אלה הן מיעוט בלבד מתוך מגוון רחב של מקורות מהימנים שעליהם מתבסס המחקר, אולם לא ניתן להתעלם מטשטוש הגבולות הכרונולוגי שעלול לעוות חלק מהמסקנות, וחבל.

בין יהודים לאחרים

בימינו נוטה המחקר להתמקד בתחום מצומצם, ואילו ספרו של יואל מרציאנו מתאר התרחשות אינטלקטואלית וחברתית במשך תקופה ארוכה. הוא עושה שימוש במחקרים מונוגרפיים ממוקדים ומשלב אותם בדיון מקיף ושיטתי השואף להציג תמונה פנורמית. הספר מותיר פתח למחקר נוסף שיעסוק בקהילות היהודיות במאה ה-15 מנקודת המבט של מקורות לא יהודיים שנכתבו בתקופה זו בספרד. עוד ראוי לחקור את יחסי הגומלין בין היהודים לנוצרים החדשים שהמירו את דתם לאחר גזרות קנ"א, במאה השנים שבהן התגוררו אלה לצד אלה עד לגירוש ספרד. ם

ד"ר עליזה מורנו גודלשמידט
חוקרת של הפזורה הספרדית המערבית
והאינקוויזיציה בדרום אמריקה. עובדת
בספרייה הלאומית ובמרכז מלטון
באוניברסיטה העברית

שהייתה שם היה לחץ חברתי ומשיכה אינטלקטואלית חזקה לעיסוק בפילוסופיה. אחד המקומות שבהם בולט העיסוק בפילוסופיה במסגרת הישיבה הוא העיר סרגוסה שבארגון (עמ' 231).

מודעותו ההיסטורית סייעה למרציאנו לקשור בין שינויים שהתחוללו בעולם הרוחני לבין האירועים ההיסטוריים, וכך הוא מסביר את ההתעניינות הגוברת בתחום הקבלי בעקבות גזרות קנ"א:

בראשית המאה ה-15 חלה התעוררות מסוימת בעיסוק בקבלה. ייתכן שהתעוררות זו, שהייתה מוגבלת בהיקפה, הייתה תגובה לבעיות שאפיינו את המחצית השנייה של המאה ה-14. גלי ההמרה שהיו אז עוררו כנראה צורך רוחני לגיבוש תאולוגי קבלי כנגד הנצרות וכנגד הפילוסופיה הרווחת, שרבים ממתנגדיה ראו בה גורם שמרחיק מן הדת (עמ' 243).

אתגר נוסף שהמחבר מודע לו הוא הדיוק ההיסטורי:

העובדה שחכמי היהודים בימי הביניים נדרשו לסוגיות חינוכיות בהשפעת מקורות קדומים מקשה על השימוש במקורות אלו כמקורות שמשקפים מציאות היסטורית רלוונטית (עמ' 23).

לאורך כל הספר הוא מצליח להימנע מהסקת מסקנות מדיונים פרשניים התלויים במקורות קדומים שאינם משקפים את התקופה שבה נכתבו, ובוחר קטעים המלמדים על היבטים ייחודיים לתקופה ולמקום. עקב אכילס של הספר הוא חוסר ההקפדה על גבולות הזמן שהציב לעצמו – המאה ה-15. בחלק מהנושאים מבקש המחבר להתגבר על היעדר התייעוד באמצעות

הנולה

להיסטוריה

גיליון 126
נסלו תשפ"א 9.333
דצמבר 2020
ש"ח 39

לאן
מובילות
הדרכים
בשיר?

לתת פה למושתיקים דוד לוי והליכוד

קיצור תולדות האימפריה העות'מאנית

חובבי הסולטן
בציון

למה לא בונים חומה?
ירושלים הממלוכית

בייסבול
בפלשתינה

12

9771565033000

14 קיצור תולדות האימפריה

משבט תורכי בהנהגתו של עות'מאן עד לממלכה שהשתרעה מבגדד במזרח עד אלג'יריה ומרוקו במערב ועד פאתי וינה בצפון, וממנה למדינת לאוס מודרנית. עלייתה ונפילתה של אימפריה

16 והנה ירושלים אין לה חומות

ירושלים ההיסטורית מזוהה עם חומתה, אולם במשך מאות שנים חומת העיר הייתה פרוצה. לאיובים, לממלוכים ולעות'מאנים היו תפיסות שונות באשר לדרך שבה יש להגן על העיר, ותפקידה של החומה השתנה בהתאם // נמרוד לוז

28 בצל שלטון הסהר

יהודים רבים ראו בכיבוש הבריטי של ארץ ישראל את פעמי המשיח, אך היו שראו בחיוב דווקא את שלטון הסולטן העות'מאני, וההזדהות עמו נתפסה בעיניהם כביטוי של שייכות למקום. עיון בשלושה סיפורים של אשר ברש מעלה את הקולות הנשכחים הללו // עדן כהן

38 חלוץ הפריפריה

איך קרה שתנועת החירות, שהוקמה על ידי קומץ מיוצאי מחתרות רוויזיוניסטיות שעלו מפולין, עמדה ביסוד מפלגה המזוהה עם עדות המזרח ועם הפריפריה? לדוד לוי היה תפקיד חשוב במהלך אשר העניק פה לפריפריה המזרחית והפך אותה לכוח פוליטי ואת הליכוד למפלגת המונים // אורי כהן

50 בייסבול

בשכונת הבוכרים

בימי המנדט הבריטי ניסו עולים מארצות הברית להטמיע את המשחק החביב עליהם בארץ ישראל, אבל בסופו של דבר הישראלי הממוצע אינו מבין על מה רועמים היציעים בארצות הברית. סיפורם של המשחקים ושל השחקנים הראשונים בארץ // ראובן גפני

במבט חטוף:
איפה נמצאת ירושלים?
תשובה בעמוד 20

מדורים

3 דבר העורך

6 חדשות

12 בימים ההם **אירועים נבחרים בחודש כסלו**

62 עוד חוזר הניגון **כל הדרכים מובילות לרומא**

67 ביקורת ספר **חכמי ספרד בעין הסערה**

70 מנבכי הארכיון **המשבר הכלכלי של יהודי וינה**

72 ראו אור

74 תשבצים וחידות